TEXTUL GASTRONOMIC ROMÂNESC ÎNTRE DIALECTAL ŞI LITERAR. STUDIU DE CAZ: *BUNA MENAJERĂ* DE ECATERINA (COLONEL) STERIAD

EMANUELA I. DIMA
Institutul de Lingvstică al Academiei „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București

1. *Limba literară*, „aspectul sau varianta cea mai îngrijită a limbii unei comunități” (Gheție 1982 : 21), este intim corelată cu apariția scrisului și codificată prin existența unor norme „situate în afara oricăror particularități teritoriale” (DSL: 351). Absența unor scrieri sau codificări – tratate sau principii ortografice și gramaticale ori a dicționarelor – anterior momentului apariției forului normativ unic, Academia, a postulat, însă, existența unor *norme regionale* – active încă de la apariția primelor texte literare românești – ale căror trăsături fluctuează în funcție de perioada și locul la care ne raportăm, aflate la baza *normei supradialectale unice*. Încheierea procesului de unificare al limbii literare este amplasat, de regulă, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, însă, în ceea ce privește anumite componente ale normei – ne referim îndeosebi la *lexic* – fluctuația dintre variantele lexicale se prelungește până spre jumătatea secolului trecut, proces favorizat în fond de politica forului lingvistic normativ – de așteptare a verdictului rostit de uzul general (Gheție 1982: 35). Dificultățile legate de constituirea normei unice la nivelul tuturor compartimentelor ei, dar și fizionomia normelor regionale (în trăsăturile lor esențiale), active spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, sunt mai ușor de urmărit prin analiza unei lucrări publicate în centre tipografice diferite, aparținând unor zone dialectale distincte.

2. *Buna menajeră*, lucrarea supusă atenției, a apărut în patru ediții între anii 1871 și 1926 și reprezintă opera unei singure autoare, Ecaterina (colonel) Steriad. Diferențele semnificative dintre aceste variante editoriale succesive sunt vizibile la toate nivelurile limbii; particularitatea izbitoare a lucrării o constituie, însă, faptul că stocul lexical gastronomic cunoaşte chiar de la prima ediție unele fluctuații prin semnalarea alternativă (de regulă între paranteze) a geosinonimelor lor muntenești. Astfel, dacă în prima variantă tipografică, apărută la Galați, și elaborată aproape în mod cert în Moldova, se înregistrează unele particularități fonetice dialectale specifice (foarte puține raportat la fizionomia dialectală nordică), alternanțele lexicale sunt numeroase și, aspect semnificativ, din ce în ce mai multe cu fiecare variantă tipografică. Această nesiguranță, care a însoțit însăși elaborarea primei variante tipografice, trădează faptul că autoarea avea conștiința faptului că unele particularități lingvistice ale textului este posibil să nu fie compatibile cu aspectul normat *supradialectal* al limbii, aflat, la acest moment, în etapa de constituire.

BDD-V1697 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)

Momentul de încheiere a relației de concurență poate fi considerat cel în care geosinonimele cu circulație în arealul geografic nordic (termeni generici în primele două ediții) trec definitiv în plan secund, ca variante lexicale regionale, dar și neliterare[1] – etapă care marchează constituirea corpusului lexical gastronomic românesc *literar*, cel puțin la nivelul nucleului său fundamental. După cum se poate intui, în urma acestui tip de concurență nu întotdeauna câștigă și se impune ca literar un termen mai vechi, caracterizabil (și) prin criteriul circulației geografice ci, destul de des, un neologism recent, impus prin uz și acceptat de normă. Prezentarea tipurilor de alternanțe lexicale din aceste patru ediții (dar și a modificărilor sesizabile la toate nivelele textului) constituie subiectul contribuției de față.

3. Lucrarea menționată, *Buna menajeră*, se circumscrie exclusiv domeniului gastronomic, însumând rețete datorate experienței personale a autoarei sau a unor apropiați ai acesteia, și pe care, mărturisește autoarea, această carte

> „va reuși să le ia din monopolul câtorva familii privilegiate spre a le pune la îndemâna tuturor claselor, tuturor familiilor, ce înțeleg principiul economiei domestice și știu a aprecia valoarea unei vieți casnice bine organizate" (Steriady 1871: I).

Desigur, unele dintre rețetele acestei lucrări pot fi creații originale, multe se regăsesc, însă, în cuprinsul unor lucrări mai vechi, fără ca autoarea să facă nicio mențiune specială în această privință. De altfel, multe dintre lucrările din acest domeniu apărute începând cu jumătatea secolului al XIX-lea conțineau în puține cazuri exclusiv rezultatul experienței gastronomice a autorului (autoarei). În general cărțile de gastronomie apărute începând cu jumătatea secolului al XIX-lea au la bază lucrări mai vechi sau folosesc surse bibliografice străine, imposibil de precizat totdeauna.

Conținutul primelor două ediții ale acestei lucrări a fost în mod cert publicat în urma corecturilor și reviziilor aprobate de autoare, însă asupra variantelor tipografice următoare, din 1914 sau din 1926, intervenția editorului, mărturisită, de altfel, este masivă – atât în fond cât și în formă – încât acesta devine, în acest fel, aproape coautor al lucrării.

Trăsăturile lingvistice individualizatoare cele mai pregnante se regăsesc, după cum era de așteptat, în lucrarea primă, apărută la Galați, la Tipografia Otto Bielig, în 1871 (Steriady 1871) și acestea sunt vizibile îndeosebi la nivel fonetic și lexical; trăsăturile morfosintactice, care ar putea fi mai degrabă caracterizate ca populare și arhaice, mai puțin ca regionale, contribuie într-o măsură mai mică la localizarea acestei lucrări.

4. În ceea ce privește ***particularitățile fonetice*** ale acestei prime ediții, trebuie să remarcăm din capul locului că trăsăturile semnalate *nu* apar cu regularitate pe parcursul întregii lucrări. Marcarea unor particularități dialectale – unele simple scăpări – pot fi puse pe seama faptului că atât autoarea cât și editorul erau familiarizați cu aceste fonetisme, precaritatea apariției acestora sugerează însă că acestea nu erau acceptate de norma regională.

Palatalizarea labialelor în stadii specifice, finale, una din trăsăturile caracteristice la acest nivel graiurilor nordice (TDR: 208 ș.u.) implică bilabiala surdă [p]:

[1] Folosim termenul de *fapt dialectal*, „aparținând variantei teritoriale a unei limbi", cu sensul ce rezultă din implicarea factorului *circulație geografică*, dar insensibil la caracterizarea prin factorul social. Limba literară, „supusă normei" și aflată, teoretic, cel puțin, „în afara sistemului graiurilor", rezultă din perspectiva socială asupra limbii (Vulpe 1967: 369 ș.u.).

BDD-V1697 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)

(1) *una oca și jumătate vișini bine pisate în* ***chiuliță*** *de marmură sau de lemn* (Steriady 1871 R 19/9);
toate aceste se pisază într-o ***chiuliță*** *și se pune pe foc să fearbă* (*ibid*. R 25/12),

dar și perechea ei sonoră [b]:

(2) *varză cu* ***hrighi*** (*ibid*. R 39/252).

Variantele cu labiala nealterată se pot regăsi însă, într-o proporție semnificativ mai mare, în cuprinsul lucrării:

(3) *să pisează în* ***piulițe*** *de marmură și se fierbe cu una ocă apă patru neramze* (*ibid*. R 41/19)
se pisează cu totul 2 portocale luându-se și sâmburii de la a 3-a portocală în o ***piuliță*** *de marmură* (*ibid*. R 32/15);
sâmburii de la aceste portocale […] se ***pisează*** *în piuliță* (*ibid*. R 34/16).

Proteza vocalică se înregistrează de asemenea rar, exclusiv în cazul unor lexeme, *lămâie*, de pildă:

(4) *asupra legatului se pune zama de la jumatate* ***alămâie*** (*ibid*. R 8/5);
se stropește iute […] cu zeama de la jumătate ***alămâie*** (*ibid*. R 23/11);

însă, aspect semnificativ, acestea apar în chiar cuprinsul aceleiași rețete în alternanță cu variantele fără proteză. Acestea sunt, de altfel, mai numeroase chiar în această primă ediție:

(5) *se stropește iute cu un păhărel de apă și cu zeama de la jumatate* ***alămâie*** *[...] însă la aceste de pe urmă clocote se mai scurge zeama de la jumătate* ***lămâie*** (*ibid*. R 23/11).

Întâlnim marcat, de asemenea accidental, caracterul dur al anumitor consoane, după care sunt admise numai vocalele din seria centrală:

(6) ***să*** *pregătește rupul cu una ocă apă,* ***străcurat*** (*ibid*. R 5/4);
să *lasă de* ***să răcorească*** *siropul*;

context fonetic ce conduce și la reducerea unor diftongi:

(7) *să fierbe 50 dramuri* ***cafe*** *prăjită* (*ibid*. R 83/40);
toate aceste să ***pisază***;
zamă *de smeură* (*ibid*. R 10/6) (*ibid*. R 25/12).

Singura particularitate fonetică marcată sistematic, la nivelul primelor două ediții, este trecerea lui *ă* la *a* în poziție atonă:

(8) ***zahar*** *pulverizat* (*ibid*. R 10/6),
jumatate *ocă zahar pulverizat* (*ibid*.);
jumatate *șerbet* (*ibid*. R 6/5);
se va alege ***patlagele*** *roșii, adică domade mari* (*ibid*. R 20/309).

BDD-V1697 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)

Apariția chiar numai accidentală a acestor particularități indică originea autoarei în arealul dialectal nordic, în regiuni specifice dialectului moldovenesc, ipoteză susținută, de altfel, și de componența stocului lexical aferent.

Absența caracterului sistematic al acestor particularități ar putea fi atribuită, pe de altă parte, și tipului de normă activă la nivelul epocii și locului unde a fost elaborată lucrarea, *norma regională*, considerată a avea „un grad mai mult sau mai puțin ridicat de coerență" (Gheție 1982: 34). Normele regionale, cu caracter *implicit*, nu *explicit*, par a admite, „într-o măsură sensibil mai mare decât astăzi, existența fonetismelor alternante sau a dubletelor morfologice" (*ibid*).

5. ***Alternanțele*** (***dubletele***) ***lexicale*** apar la nivelul primei variante tipografice îndeosebi în titlul rețetelor și sunt puțin numeroase, regăsindu-se într-o proporție mică a inventarului de rețete.

Un prim tip de relație se poate descrie prin parametrul *circulației geografice* al termenilor.

5.1. Aici se include raportul logic de excludere, tradus în plan gramatical printr-unul de coordonare disjunctivă, relația dintre termeni vechi sau foarte vechi, cum este cazul pentru *mai* sau *ficat* pentru noțiunea „ficat", menționați, ambii, în titlul unei rețete: „*Maiuri* sau *ficați* prăjiți" (Steriady 1871 R 34/271). De remarcat că tipul acesta de sintagmă este rar, aproape singular în această ediție, ar putea fi pus pe seama autoarei, sugerând faptul că aceasta era conștientă că termenul generic se află într-o relație de concurență cu cel muntenesc.

5.2. Mult mai frecvent, însă, raportul de alternanță se face prin introducerea unuia dintre termeni între paranteze opunând, în unele situații, cuvinte din straturi etimologice sensibil egale ca vechime, subsumate aceluiași referent, cu circulație în areale geografice complementare. Un caz în care termenii au o vechime relativ egală în limbă, sugerând și vechimea raportului sinonimic, este reprezentat de perechea *poamă–strugure* în care un cuvânt de substrat concurează cu altul moștenit din latină: „Salată de *poamă* (sau *struguri*)" (Steriady 1871 R 56/259). Tot aici s-ar putea încadra relația dintre un cuvânt de substrat și un derivat intern raportabil la un cuvânt latinesc: „Dulceață de *pomușoară* (*coacăză*)" (*ibid*. R 11/6). În aceste cazuri termenul muntenesc, în poziție secundară aici, va deveni ulterior și literar.

Alte astfel de exemple, extrase din cuprinsul rețetelor, opun lexeme din straturi etimologice diferite:

(9) salată [...] de ***marule*** sau (***lăptuci***) (*ibid*. R 54/258),
se ia apoi 100 ***popușoi*** **(*porumbi*)** mici cât degetul" (*ibid*. R 17/306);
se strecoară prin pâlnia de pâslă în ***bețici de sticlă*** **(*clondire*)** (*ibid*. R 12/151);
se toarnă în ***pâlnie*** **(*leică*)** de tinichea" (*ibid*. R 3/2)

5.3. Funcția explicativă a parantezei se păstrează în câteva situații:

(10) ***iaurt*** *(sau* ***lapte acru covăsit)*** (*ibid*. R 2/296);
puindu-se între două ***farfurii*** *(ca un* ***teasc****)* (*ibid*. R 47/23);
se ia un ***stacoș*** *(****rac de mare****)* (*ibid*. R 15/166).

5.4. Relațiile în a căror descriere *nu intră factorul geografic* se referă la perechi de sinonime în care unul dintre termeni este un neologism recent. Acesta apare alături de un

BDD-V1697 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)

lexem mai vechi, cunoscut și familiar cititorului, autorul făcând, astfel, o tentativă de introducere a acestuia în limbă:

(11) ***Stacoși*** *cu maioneză* (***Homard***) (R 15/166);
Supă de raci sau ***bisque*** (R 12/184);
*Prepeliți pregătite cu orez ce se cheamă (****rizottu****)* (sic) (R 12/255);
se va alege ***patlagele roșii*** *adică* ***domade*** *mari* (tomate) [n.aut.] (R 20/309).

Privite din perspectivă actuală, foarte puține astfel de neologisme au părăsit palierul strict al limbajului de specialitate pentru a se impune la nivelul limbajului de uz comun; unele au cunoscut circulație exclusiv în lucrările cu specific gastronomic, sfârșind prin a fi în cele din urmă abandonate (*rizottu* sau *bisque* de pildă).

5.5. Parafrazarea neologismului care este folosit ca termen de referință, generic, printr-un derivat intern, indicat între paranteze, sugerează că acesta din urmă este folosit doar ca termen explicativ:

(12) *apoi se hăcuiește acest* ***aspic (răcituri)*** *cât de mic îl voiți* (*ibid*. R 12/151).

Această situație este rară în carte, ea se întâlnește exclusiv în cazul unor neologisme familiare autoarei, fără ca aceasta să aibă, probabil, certitudinea că sunt și cunoscute tuturor cititorilor.

5.6. Atipic și foarte rar este cazul în care, în paranteză, se indică, după termenul vizat, sinonimul său din altă limbă de circulație, soluție la care autoarea recurge pentru a distinge între mai multe specii din aceeași familie botanică:

(13) *Despre dulceață de* ***toporaș*** *(sau* ***pensée sauvage****)* (*ibid*. R 1/1);
Zalatină de ***toporași (viollete de bois)*** (*ibid*. R 10/140).

Acest tip de dublare se va elimina ulterior; termenul secund indicat în paranteze în ediția următoare este cel muntenesc – *micșunea.*

Corpusul lexical cel mai numeros, legat de nume de animale, al ingredientelor ori al produselor obținute este, însă, cel specific subdialectului moldovenesc, care poate fi întâlnit și în alte lucrări de gastronomie specifice acestui spațiu cultural: *mascur* sau *râmător* „porc”, *caralabă* „gulie”, *marulă* „salată”, *nohot* „năut”, *slifcă* „smântână”, *gato* „prăjitură” etc., apar, toate, și în lucrările lui Manolachi Drăghici (1846) sau Costache Negruzzi și Mihail Kogălniceanu (1841). Aspect relevant pentru fizionomia normei regionale la nivel lexical, stocul terminologic de specialitate nu apare, cu excepțiile prezentate mai sus, în relație de alternanță cu cel muntenesc.

6. Ediția a doua apare la numai trei ani după această variantă tipografică, în 1874, dar, aspect important, vede lumina tiparului în București, la Editura Librăriei Socec. Schimbarea centrului tipografic și, implicit, a echipei editoriale, va avea repercusiuni asupra aspectului general al acestei lucrări și, desigur, asupra destinului ei ulterior.

BDD-V1697 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)

La nivel ***fonetic*** trebuie să remarcăm eliminarea parțială a particularităților regionale izbitoare și care făceau prima ediție a lucrării lesne de localizat; palatalizarea labialelor sau a labiodentalelor nu mai apare înregistrată deloc în cuprinsul acestei a doua ediții:

(14) *una oca și jumătate vișini bine pisate în* ***chiuliță*** *de marmură* (Steriady 1871 R 19/9) devine *o oca și jumătate vișini bine* ***pisate*** *în* ***piuliță*** *de marmură* (Steriad 1874 R 19/8);
(15) *varză cu* ***hrighi*** (Steriady 1871 R 39/252) este înlocuită de varianta nondialectală cu labiodentala intactă: *varză cu* ***hribi*** (Steriad 1874 R 39/242).

Variantele lexicale ce prezintă proteza vocalică *a-* dispar, de asemenea, din cuprinsul acestei ediții (*alămâie* este înlocuită de alofona ei neprotezată, *lămâie*), iar caracterul dur al consoanelor nu mai este consemnat: după [s] sau [j] apar înregistrate constant vocalele din seria anterioară, [e], [i]: „jumulești și *prăjești* americani (păsări)" (Steriad 1874 R 21/230).

Una dintre particularitățile fonetice regionale prezente însă, constant, pe întreg parcursul acestei ediții secunde se referă la trecerea lui [*ă*] la [*a*] în poziție atonă: variantele lexicale ce consemnează această particularitate nu prezintă alternanță cu alofonele lor ce prezintă păstrarea vocalei [ă]:

(16) ***zahar*** *pulverizat* (Steriad 1874 R 1/1);
se moaie o oca ***zahar*** *pisat* (Steriad 1874 R 44/17),
jumatate *oca* ***zahar*** *pulverizat* (Steriad 1874 R 9/5).

Schimbarea centrului editorial și, implicit, a publicului-țintă, indică tendința de adaptare a lucrării unui alt set de norme (care, în absența unor norme supradialectale explicite și sancționate ca oficiale de un for normativ unic, își păstrează caracterul *regional*), prin care trăsăturile dialectale nordice sunt considerate ca nerecomandabile. Pe de altă parte, deosebirile mici existente între ediția a doua și a treia a acestei lucrări, când apar primele norme fonetice ale Academiei, arată limpede că la sfârșitul secolului al XIX-lea *norma literară supradialectală* avea, în ceea ce privește latura fonetică, o fizionomie conturată pe o bază reprezentată în bună parte de trăsăturile muntenești.

7. Conținutul lucrării rămâne, față de prima ediție, aproape neschimbat, ***sintaxa frazei*** și a ***propoziției*** au practic aceeași structură, fapt care poate fi intim corelat cu apartenența tipologică a discursul gastronomic la categoria textelor directive, aspect prin care se explică, de altfel, particularitățile de structură ale frazei sau ale regimului verbal.

De regulă fraza conține trei sau patru unități frastice aflate în raport de coordonare copulativă sau prin juxtapunere; subordonarea este rară și implică mai mult raportul temporal sau condițional.

Verbul este de cele mai multe ori în funcție predicativă, predominant la imperativ – unde persoana a doua a pluralului începe să ia locul celei de singular – sau la alte moduri echivalente semantic, indicativul sau conjunctivul cu valoare de imperativ, de pildă. Aspect semnificativ, însă, începe să-și facă apariția și reflexivul impersonal care, la nivelul ulterior de evoluție se va impune ca mod preponderent al verbului la nivelul acestui tip de discurs.

Particularitățile acestor prime două variante tipografice la nivel ***sintactic*** vizează mai mult regimul semantic al unor conectori – conjuncții, de regulă – care, înregistrate în prezent la nivel normat cu sens locativ, cunosc, în cuprinsul aceestei lucrări, uz cu sens temporal:

BDD-V1697 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)

(17) *iar **asupra** legatului se pune zeama de la un sfert de lămâie* (Steriady 1871 R 20/10);
(18) *și **în urmă** se toarnă în borcane* (Steriad 1926 R 11/11).

Tot aici ar trebui semnalată apariția lui *de* sau *spre* cu sens final, aspecte ce particularizează încă limbajul popular:

(19) *se pune **de** dospește* (Steriad 1926 R 10/80);
(20) *apoi se mai pisează din frunzele mici scoțând puțină zeamă din ele **spre** a se frământa dulceața* (ibid. R 30/92); *se pune pe foc **spre** a se lega ca jumatate șerbetul* (Steriady 1871 R 11/6).

Particularitățile morfologice se referă la substantiv, mai puțin la verb. Autoarea întrebuințează frecvent, cel puțin în primele ediții, unele alomorfe regionale, etimologice: *grisă* (*Garnitură cu grisă*) (Steriad 1874 R 22/200); *cartofe* (*Sos cu cartofe*) (*ibid*. R 19/199), (*Croșete cu cartofe*) (ibid. R 23/200) sau *chitru* (*Belte sau chitonag de chitru*) (*ibid*. R 66/23), *piurea* („piureaua de cartoafe") (ibid. R 19/199) și conservă unele lexeme moștenite în forma lor etimologică: *mână* cu pluralul *mâni* „se frământă în *mâni*" (Steriady 1871 R 50/31) sau *pâne* a cărei formă de plural este exclusiv cea veche, *pâni*.

Referitor la verb trebuie remarcată apariția derivatelor cu preverbul *în* –, mult mai rar, însă, față de variantele nederivate:

(21) *se **înmoaie** la foc lin* (Steriad 1926 R 32/20) vs. *se **moaie** 30 grame de sare de lămâie* (Steriad 1926 R 6/8);
(22) *iar când va fi timpul de **cercat**, trebuie să se coboare îndată tingirea de pe foc* (Steriad 1926 R 16/19); *se **cearcă** iute ca să se lege ca de șerbet* (Steriad 1926 R 13/55).

O particularitate specifică tuturor celor patru ediții o constituie apariția formelor iotacizate:

(23) *să se **puie** îndată după curățitul lor* (Steriad 1926 R 25/17);
*ca să nu **rămâie** gronzulețe* (Steriad 1926 R 21/87).

8. Tipologia ***alternanțelor lexicale*** se reduce la această a doua ediție la cea care implică *criteriul geografic*, reprezentată de dublarea termenului generic prin geosinonimul muntenesc, dar numai între paranteze. Numeric, însă, acest tip de dublete sporește simțitor: *perje verzi* este însoțit de termenul moștenit, *prune* („Dulceață de *perje verzi* (*prune*))" (Steriad 1874 R73/29); *caras* este parafrazat prin *caracudă* („marinatul de caras (caracudă)") (ibid. R 1/161); *bostănei* este însoțit între paranteze de geosinonimul său muntenesc, *dovlecei* (ibid. R 3/ 249); *harbuz* de *pepene verde* (ibid. R 15/43); *zemos* de *pepene galben* (ibid. R 25/300); *nămol* de *glod* (ibid. R 1/161).

Funcția explicativă a parantezei se păstrează în puține cazuri și se referă la perechi ce includ un termen neologic recent, pus în plan secund: *pâne de Spania* (*pandispan*) (Steriad 1874 R 1/75) sau principal: *bulete* apare dublat de *găluște* („*Bulete* (*găluște*) de brânză proaspătă") (ibid. R 3/76).

Fenomenul alternanței vizează, începând cu această ediție, și termeni care nu aparțin lexicului gastronomic propriu-zis; apariția lor în cuprinsul rețetelor este incidentală. Ne referim aici la denumirile unor recipiente – *poloboc* care este dublat de *butoi*: „grijește bine un

BDD-V1697 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)

poloboc (butoi) de 50 vedre" (Steriad 1874 R 23/299), sau *cofă*, parafrazat prin *doniță:* „toarnă 14 cofe (doniți) de apă" (*ibid*.).

Un caz aparte este cel în care un termen, împrumut (probabil) din turcă (cu circulație strict limitată regional și istoric, bănuim) este parafrazat prin corespondentul său neogrecesc, fără circulație reală, dar presupus, probabil, a fi cunoscut în subdialectul muntenesc: „*muhalebiu* de must" este dublat prin introducerea între paranteze a unui cuvânt neogrecesc *mustalevria*. Ambele cuvinte sunt simple efemeride însă, pe care dicționarele ulterioare nu le înregistrează.

Rar paranteza însoțește ca un apendice explicativ unele denumiri generice introduse recent în limbă: *Biscof* (*băutură caldă englesă*) (Steriad 1874 R 7/143); *Grog* (*băutură caldă americană*) (Steriad 1874 R 8/143).

Editarea lucrării sub controlul altei echipe și în alt centru cultural a ajutat la racordarea acesteia la variantele fonetice și, desigur, lexicale, muntenești. Folosirea parantezei pentru a indica variante lexicale cu circulație în areale complementare arată faptul că termenii muntenești încep să se impună în uz, fiind asociați cu aspectul cultivat, normat. Registrul normat *supradialectal* al limbii pare a se afla, așadar, în ceea ce privește stadiul de evoluție al terminologiei gastronomice, cel puțin la momentul apariției acestor prime două ediții, în etapa lui de cristalizare și fixare.

9. Perioada lungă dintre apariția primei variante tipografice a acestei lucrări și momentul de început al primului conflict mondial, când vede lumina tiparului a treia ei ediție, ne lasă să presupunem că autoarea nu se mai afla în poziția de a putea revedea conținutul lucrării, astfel că aceste ultime două ediții par a se fi aflat de la bun început în grija exclusivă a editorului (L.N.). Acesta, conform propriei mărturisiri, a intervenit în chiar conținutul lucrării „adăugând încă un număr de rețete suplimentare din bucătăria vegetariană" și „înlocuind măsurile și greutățile cele vechi prin echivalentele lor cele noi, care sunt astăzi mai la îndemâna tutulor" (Steriad 1914: I). Fapt semnificativ pentru ceea ce ne interesează aici, acesta a operat, însă, și unele schimbări la nivelul lexicului, înlăturând „termenii ce nu erau cunoscuți tutulor", încredințat fiind că în felul acesta „înlesnește foarte mult folosința rețetelor" (*ibid*).

De fapt „termenii care nu erau cunoscuți tutulor" nu sunt propiu-zis înlăturați ci doar trecuți în plan secund, între paranteze, variantele lor literare făcând parte ca termeni generici din conținutul rețetelor sau din sintagma denominativă a acestora.

În general structura sintactică a frazelor ce compun rețetele rămâne neschimbată, intervenția editorului se face simțită destul de puțin chiar și la nivel fonetic, prin apariția sporadică, absolut întâmplătoare a unor trăsături tipice subdialectului muntenesc. În ceea ce privește partea de morfologie, micile modificări vizează adaptarea formelor de plural a unor substantive și eliminarea unor variante lexicale regionale (și arhaice); la nivelul vocabularului, însă, fenomenul alternanțelor sporește, cuprinzând nu numai termeni cu sens gastronomic, ci și pe cei legați de instrumente sau recipiente.

Legat de fonetismul lucrării, este interesant de remarcat prezența, rară, de altfel, a unor particularități tipic muntenești cum ar fi palatalizarea fricativelor prepalatale [ș] sau [j], astfel că în locul vocalelor centrale [ă] sau [î] apare [e] sau [i] (TDR 167): „se curățâ de *coaje*" (Steriad 1926 R 20/66)[1]. Trebuie menționată aici apariția variantei diftongate, prin anticiparea elementului palatal din forma de plural, *mâini* (*mâine*): „se frământă cu amândouă *mâinele*"

[1] Ultimele două ediții ale acestei lucrări fiind aproape identice, am citat numărul rețetei și al paginii după ediția ultimă (Steriad 1926).

BDD-V1697 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)

(*ibid*. R 42/101), care se poate întâlni încă în alternanță cu varianta etimologică *mâni*: „se mai frământă în *mâni*" (*ibid*. R 39/25).

În privința celuilalt termen cu o evoluție similară, *pâine*, se remarcă eliminarea completă a formei etimologice *pâne;* singura variantă acceptată este cea muntenească, *pâine*: „*pâine* cu lapte" (*ibid*. R 26/90); „*pâinișoare* cu lapte" (*ibid*. R 19/86), care va deveni, de altfel, și cea literară.

Variantele lexicale se înmulțesc la nivelul acestor două ultime ediții astfel încât o proporție mare din inventarul de rețete cuprinde cel puțin un dublet. După cum aminteam, ceea ce diferă în mod fundamental față de cele două variante tipografice anterioare este inversarea raportului termen generic – termen secund (uneori cu circulație dialectală, alteori neologism adaptat sau în curs de adaptare) prin aducerea în prim plan a cuvântului care, la nivelul de evoluție respectiv, era considerat a corespunde normei lexicale. Aici se includ termeni al căror areal de circulație acoperă, de regulă, zona subdialectului muntenesc.

Sunt puși astfel în raport de alternanță termeni care se referă la realități gastronomice propriu-zise, dar și denumiri de instrumente ori recipiente.

Astfel, ne referim la **termeni-nume de animale**: *melc – culbec* (Steriad 1926 R 37/23), *porc – mascur* (*ibid*. R 41/100); *porc – râmător* (*ibid*. R 23/380); **nume de organe**: *rinichi – rărunchi* (*ibid*. R 39/99) (de remarcat fixarea ca termen literar a unui cuvânt raportabil la același etimon dar aflat într-o altă fază de evoluție), *burtă – pântece* (trimitere); **nume de plante**: *toporaș – micșunea* (ibid. R 2/6), *coacăză – pomușoară* (*ibid*. R 13/11); *pepene verde – harbuz* (*ibid*. trimitere), *lăptucă – marulă* (*ibid*. R 13/217); **nume de produse**: *pastă – chitonag* (*ibid*. R 67/40); *gelatină – tremură* (*ibid*. R 69/42); *magiun – povidlă* (*ibid*. R 11/60); *mucenici – sfințișori* (*ibid*. R 1/70); *posmag – pesmet* (*ibid*. R 4/74); *cozonaci – babe* (ibid. R 5/75); *găluști – bulete* (ibid. R 3/109); *smântână – slifcă* (ibid. R 8/126); *mălai – făină de păpușoi* (*ibid*. R 18/117); *caimac – slifcă* (*ibid*. R 1/122); *șuncă – jambon* (*ibid*. R 7/126); *marmeladă – gelea* (*de gutui*) (*ibid*. R 14/138); *magiun – povidlă* (*ibid*. R 14/138); *sirop – orșadă* (*ibid*. R 1/195); *mălai – făină de porumb* (*ibid*. R 13/388); **nume de instrumente**, **recipiente**: *butoi – poloboc* (*ibid*. R 23/399); *melesteu – făcăleț* (*ibid*. R 2/6); *sticlă – butelcă* (*ibid*. R 3/6); *pâlnie – leică* (*ibid*. R 3/7); *lingură – polonic* (*ibid*. R 1/122); *copae – covată* (*ibid*. R 1/73); *castron – gavanos* (*ibid*. R 7/76); *calup – tipar* (*ibid*. R 28/91); *calup – formă* (*ibid*. R 28/91); *vergea – merdene* (*ibid*. R 37/96); *vergea – sucitor* (*ibid*. R 20/119); *făcăleț – melesteu* (*ibid*. R 5/110); *ceașcă – filigean* (*ibid*. R 31/146); *sticlă – garafă* (*ibid*. R 7/197); **altele**: *consistență – tărie* (*ibid*. R 38/98); *sare de lămâie – săricică* (*ibid*. R 6/8); *indrușian – odogaci* (*ibid*. R 10/10); *bob – buburuz* (*ibid*. R 26/18), *cocoloș – boț* (*ibid*. R 39/99).

Trec în plan secund atât lexeme mai vechi, împrumuturi specifice subdialectului moldovenesc din straturi lexicale mai vechi (neogreacă, ucraineană, de pildă, sau creații interne cu circulație regională: *marulă*, *slifcă*, *în analoghie*, a *lambricarisi* etc.), cât și unele neologisme care fie au pătruns exclusiv pe filieră dialectală și au fost adaptate conform regulilor fonetice și morfologice specifice (*chitonag* din fr. *cotignac* sau *gelea* din fr. *jelée*, de pildă), fie nu s-au adaptat în limbă la nivelul de evoluție respectiv: *bulete*.

Unele perechi sinonimice *calup – formă* de pildă, sau *leică – pâlnie*, al căror raport cu limba literară este invers decât în succesiunea aleasă de editor, pot fi simple scăpări.

Desigur, și la nivelul acestei ultime ediții, există dublete lexicale a căror descriere ar putea implica mai degrabă criteriul cultural, nongeografic: termenul generic, neologism neadaptat, menționat în carte în varianta etimologică, apare urmat între paranteze de denumirea românească: *milch Brod – pâine cu lapte* (*ibid*. R 26/90), sau, dimpotrivă,

BDD-V1697 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)

sintagma românească este urmată de cea din limba sursă: *pastetă rece – paté froid* (*ibid*. R 1/204), situații în care parantezele își păstrează, desigur, funcția explicativă.

10. Se desprind următoarele concluzii:

a) Această lucrare ilustrează elocvent, prin cele patru ediții succesive ale sale, etape semnificative din constituirea vocabularului gastronomic românesc literar, conform așadar, prin toate elementele lui, cu aspectul cultivat, normat al limbii. Procesul evolutiv de normare vizează desigur, toate nivelele textului supus analizei; este, însă, mai vizibil în planul vocabularului, prin toleranța față de dubletele lexicale cu circulație în areale geografice complementare sau față de neologismele recente, nevalidate încă de uz. De regulă, structura frazei acestui tip de discurs este relativ stabilă, adaptată de la bun început necesităților pragmatice și stilistice de comunicare; ceea ce fluctuează semnificativ de la o ediție la alta se poate observa la nivel fonetic și la cel al unităților lexicale.

b) Pe de altă parte, numărul redus al particularităților fonetice sau morfosintactice ale lucrării înregistrate chiar la prima ediție a acestei lucrări, raportat la ansamblul trăsăturilor ce guvernează subdialectele nordice de tip moldovenesc (idiomul de la baza primei variante tipografice), sugerează faptul că și în elaborarea acestei prime ediții a fost implicată o *normă, norma regională*. Particularitățile morfosintactice ale lucrării sunt marcate mai degrabă de arhaism, unele caracteristice încă limbajului popular, corpusul lexical, însă, nu a fost supus unui regim normativ la fel de strict precum trăsăturile de tip fonetic; raportul de variație liberă la acest nivel a fost admis până târziu.

c) Fenomenul altenanțelor lexicale, inițiat de autoare, este posibil să fi avut ca scop inițial asigurarea circulației și comprehensibilității lucrării și în spațiul muntenesc. Menținerea dubletelor lexicale caracterizează toate cele patru ediții, însă inversarea raportului generic / secundar în cadrul acestei relații, începând cu cea de-a treia variantă tipografică, anunță faptul că în cadrul procesului de conturare a fizionomiei normei literare supradialectale românești, la nivel lexical, baza o va reprezenta dialectul muntenesc în trăsăturile lui esențiale.

d) Privind retrospectiv, este aproape evident faptul că în descrierea faptelor de limbă dialectale factorul *literar* (a cărei trăsătură principală o constituie existența *normei*) descrie și etape mai vechi din istoria scrisului românesc, referindu-se, în egală măsură, la texte laice, nu numai religioase. Textul scris, caracteristic prin trăsăturile sale esențiale unei regiuni și epoci anumite (ne referim desigur, la textul elaborat și scris într-un spațiu dialectal dat), nu înseamnă cu necesitate creat în afara normei. Eventuala sa incompatibilitate cu aspectul literar al limbii caracterizează exclusiv epoca modernă, ulterioară momentului constituirii limbii literare naționale și reprezintă exclusiv o chestiune de perspectivă.

SURSE

Steriady, Ecaterina (colonel), 1871, *Buna menajeră*, Galați, Editura Otto Bielig.

Steriad, Ecaterina (colonel), 1874, *Buna menajeră. Carte de bucate practică,* ediţiunea a II-a corectată, adăugită şi ilustrată cu 50 de figuri, Bucuresci, Editura Socec.

Steriad, Ecaterina (colonel), 1914, *Buna menajeră. Carte de bucate practică.* Ediție nouă, București, Editura Alcalay.

Steriad, Ecaterina (colonel), 1926, *Buna menajeră. Carte de bucate practică. Bucătăria română, franceză și germană. Tot felul de prăjituri, dulcețuri, înghețate precum și bucătăria vegetariană, Ediție nouă, revăzută complet de L.N.,* București, Editura Alcalay.

BDD-V1697 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)

BIBLIOGRAFIE

DSL – Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001.

Gheție, Ion, 1982, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Vulpe, Magdalena, 1967, „Fapt dialectal și fapt popular", *Studii și cercetări lingvistice*, XVIII, 4, p. 369-377.

THE ROMANIAN GASTRONOMICAL TEXT BETWEEN DIALECTAL AND LITERARY. BUNA MENAJERĂ (THE SMART HOUSEKEEPER) by ECATERINA STERIAD

(*Abstract*)

The literary language – the most elevated variety of the national language – presumes always the existence of the norm, above any territorial specific feature. For several centuries the drawing up of the Romanian texts involved a set of norms whose characteristics tend to vary according to the period and the place which we reffer to. By analyzing a cookery book printed in several editions between the end of the 19 th century and the beginning of the 20 th century one can realize how the features of the literary norm modifies, mainly at the lexical level.

BDD-V1697 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:37 UTC)